

Tâceddin es-Sübki'nin *Cem'u'l-cevâmi'* Adlı Eseri Bağlamında Kıyasın Rükünleri ve Kısımları¹

The Pillars and Divisions of Analogy (Qiyās) in the Context of Tāj al-Dīn al-Subkī's *Jam' al-Jawāmi'*^{**}

Nurullah OKUYAN

Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, İslam Hukuku Bilim Dalı, Kayseri, Türkiye
nurullahokuyan38@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-1692-828X>

Menderes GÜRKAN

Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, İslam Hukuku Bilim Dalı, Kayseri, Türkiye
mgurkan@erciyes.edu.tr ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1855-7419>

Özet

Bu araştırma, Memlûkler döneminin önde gelen âlimlerinden ve Şâfiî mezhebinin öncü usûlcülerinden biri olan Tâceddin es-Sübki'nin (ö. 771/1370), *Cem'u'l-cevâmi'* fi usûli'l-fıkıh adlı eseri bağlamında kıyas anlayışını incelemeyi amaçlamaktadır. Makalede kıyasın rükünleri, illetin şartları, illetin tespit yöntemleri ile kıyas türleri ele alınarak Sübki'nin kıyas anlayışı sistematik bir biçimde analiz edilmekte; onun, kıyası nas, icmâ ve akıl ilişkisi çerçevesinde dördüncü şer'î delil olarak nasıl temellendirdiğini ortaya koymak hedeflenmektedir. *Cem'u'l-cevâmi'*'in kıyas bölümünü doğrudan konu edinen müstakil bir çalışmaya rastlanmamakla birlikte, Davut Eşit'in, *Cem'u'l-cevâmi'* şârihlerinden Molla Gürânî'nin (ö. 893/1488) kıyas anlayışını ele alan bir çalışması bulunmaktadır. Bu durum, Tâceddin es-Sübki'nin metni üzerinden onun kıyas anlayışını inceleyen araştırmaların sınırlı olduğunu göstermektedir. Tâceddin es-Sübki, hayatının son dönemlerinde kaleme aldığı bu eserinde, kendisinden önce telif edilen fıkıh usûlü literatürünü büyük ölçüde takip etmiştir. *Cem'u'l-cevâmi'*, müellifin ilmî olgunluk döneminde telif edilmiş olması itibarıyla, onun usûl düşüncesini en yetkin ve derli toplu biçimde yansıtan temel eserlerinden biri olma özelliğini taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh Usûlü, Tâceddin es-Sübki, *Cem'u'l-cevâmi'*, Kıyas, İlet.

¹ Bu makale, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında Nurullah Okuyan tarafından hazırlanmakta olan "Tâceddin es-Sübki'nin Kıyas Anlayışı (*Cem'u'l-cevâmi'* Bağlamında)" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

^{**} This article is derived from the ongoing Ph.D. dissertation titled "Tāj al-Dīn al-Subkī's Understanding of Analogy (in the Context of *Jam' al-Jawāmi'*)", being prepared by Nurullah Okuyan at the Department of Basic Islamic Sciences, Institute of Social Sciences, Erciyes University.

Abstract

This study aims to examine the conception of qiyās, in the work *Jam' al-Jawāmi'* by Tāj al-Dīn al-Subkī (d. 771/1370), one of the most prominent scholars of the Mamlūk period and a leading Shāfi'ī jurist in the field of uşūl al-fiqh. By addressing the pillars of qiyās, the conditions of the effective cause (illa), methods of identifying the illa, and the types of qiyās, the article systematically analyzes al-Subkī's understanding of analogical reasoning. In doing so, it seeks to demonstrate how he grounds qiyās as the fourth source of Islamic law within the framework of its relationship to the Qur'ān and Sunnah (naşş), ijmā', and aql. Although no independent study has been found that directly examines the section on qiyās in *Jam' al-Jawāmi'*, there exists a study by Davut Eşit that addresses the conception of qiyās held by Molla Gürānī (ö. 893/1488), one of the commentators on *Jam' al-Jawāmi'*. This indicates that scholarly works focusing specifically on al-Subkī's own text and his treatment of qiyās remain limited. In this work, which he composed during the final period of his life, al-Subkī largely follows the earlier uşūl al-fiqh tradition. As a result of having been authored during al-Subkī's period of intellectual maturity, *Jam' al-Jawāmi'* represents one of the most comprehensive and refined expressions of his legal-theoretical thought.

Keywords: Uşūl al-Fiqh, Tāj al-Dīn al-Subkī, *Jam' al-Jawāmi'*, Qiyās, Allah.

GİRİŞ

Tâceddin Ebû Nasr Abdülvehhâb b. Takiyyüddîn Alî es-Sübki (ö.771/1370), Memlûkler döneminde yetişmiş, önde gelen Şâfiî fakih, usûlcü alimlerden biridir. Babası Takiyyüddîn es-Sübki'nin onun eğitiminde önemli bir etkisi olmuştur. ² Döneminde müderrislik ve kadılık görevlerini ifa etmiştir. Fıkıh usûlü literatürünün temel metinlerinden biri kabul edilen *Cem'ul-cevâmi'* ve Şâfiî mezhebi fakihlerinin tabakatını ele alan *Tabakatü's-Şâfi'iyyeti'l-Kübrâ*, onun önemli eserleri arasında yer almaktadır. ³

Tâceddin es-Sübki, Şâfiî usûl geleneğinin en güçlü temsilcilerinden biridir. Sübki, *Cem'ul-cevâmi'* adlı eserinde Amidî (ö. 631/1233), İbnü'l-Hâcib (ö.646/1249) ve Beyzâvî (ö.685/1286) çizgisini takip etmiş, kendisinden önceki usul literatürünü sistemleştirmiştir. *Cem'ul-cevâmi'*, üslup bakımından son derece veciz, içerik bakımından ise yoğun bir metindir. Sübki bu eserde kıyas konusunu Kitap, sünnet ve icmâdan sonra dördüncü şer'î delil olarak ele almış ve meseleleri kelâmî-mantıkî bir çerçevede işlemiştir. Sübki, kıyası “*kıyas işlemi yapan kişinin (hâmil/müctehid) yanında illet birlikteliği sağlamasından dolayı bilinen bir şeyin (malum), bilinen başka bir şeye hamledilmesi*” şeklinde tanımlamıştır. ⁴ Bu tanım, kıyasın dört rüknünü -asıl (hakkında hüküm bulunan mesele), fer' (hükmü aranan yeni mesele), aslın hükmü ve illet- içermektedir. Ona göre kıyas nasların alternatifî değil, nasların anlamını açıklayan bir araçtır.

² Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es, *Husnu'l-muhâdara fi tarihi Mısır ve'l-Kâhire*, thk. Muhammed 'Ebu'l-Fadl 'Ibrahim (Mısır: Daru 'Ihyai'l-kutubi'l-'Arabiyye, 1387/1967), 1/315.

³ İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İsmâil b. Ömer Dimeşki, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. 'Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî (b.y.: Dâru Hicr, 1418/1997), 14/186-188.

⁴ Sübki, Ebû Nasr Tâceddin İbnü's-Sübki Abdülvehhab b. Ali b. Abdilkafi es. *Cem'u'l-cevâmi' fi ilmi usûli'l-fikh*, thk. Akile Hüseyin (Beyrut: Daru İbn Hazm, 2011), 396.

Sübkî, kıyasın hücciyeti hakkında herhangi bir delil zikretmezken *Cem'u'l-cevâmi* ' şârihlerinden Mahallî (ö. 869/1459) şu üç temel dayanakla temellendirmiştir.⁵

a.) Naklî delil: “*Ey basiret sahipleri! artık ibret alın*” (*Haşr: 59/2*) ayeti.

b.) Aklî gerekçe: Nasların sınırlı, olayların ise sınırsız olması; yalnızca naslara dayalı hüküm üretiminin şeriatın hikmetiyle bağdaşmayacağı düşüncesi.

c.) İcmâ: Sahâbe ve müctehidlerin fiili icmâmı, kıyasın hücciyetinin en güçlü dayanaklarından biri olarak kabul eder.

Sübkî kıyasın bel kemiği olarak ‘illeti kabul ettikten sonra ‘illetin zâhir, munzabıt (ölçülebilir), münâsib (hükümle uyumlu) ve müessir (hükme etki sağlayan) nitelikte olması gerektiğini vurgulamıştır.⁶ On üç farklı illet tespit yöntemini (mesâlikü'l-‘ille) zikreden Sübkî, bu yöntemlerden aklî çıkarıma dayanan istinbâtı ele alırken münâsebet, tard ve aks ve sebr ve taksîm yöntemlerine yer vermiştir. Sübkî sebr ve taksîmi ‘illet olma ihtimali bulunan unsurların tek tek elenerek en uygun olanın tesbit edilmesini sağladığı için tespit yöntemlerinin en güçlüsü olarak değerlendirmiştir.⁷ Ayrıca Sübkî kitabında ‘illet olmaya engel durumları (kavâdihu'l-‘ille), kıyasın türlerini ve sınırlarını da ele almıştır. Bu yönleriyle Sübkî'nin kıyas teorisi, yalnızca Şâfiî mezhebi açısından değil, genel olarak müteahhir dönem usul düşüncesinde akıl-nakil dengesinin kurulma biçimini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.⁸ Nitekim Sübkî'nin akıl ile nakli uzlaştıran, disiplinli ve dengeli bir usul yaklaşımı olarak önerdiği bu yaklaşım *Cem'u'l-cevâmi* 'den sonraki literatürde de tartışılmıştır. Bu makale, Sübkî'nin kıyas anlayışını bu çerçevede incelemeyi ve illet teorisi üzerinden onun akıl-nakil arasında kurduğu dengeyi analiz etmeyi de amaçlamaktadır. Sübkî'nin kıyas anlayışını doğrudan inceleyen bir çalışma bulunmamaktadır. Bununla beraber Davut Eşit'in *Molla Gürânî'nin Kıyas Anlayışı* adlı çalışmasında *Cem'u'l-cevâmi* ' şârihlerinden Molla Gürânî'nin kıyas anlayışını inceleyen bir çalışma mevcuttur. Ayrıca Rifat Yıldız'ın Sübkî'nin münasip vasıf-maslahat ilişkisine dair görüşlerini ele aldığı bir makalesi de bulunmaktadır. Bu çalışmada ise Sübkî'nin *Cem'u'l-cevâmi* ' eserinden hareketle onun kıyas anlayışını ana hatlarıyla yansıtan görüşlerini kıyasın rükünleri ve kıyasın kısımları üzerinden iki aşamada ortaya konmuştur.

Cem'u'l-cevâmi ' muhtasar bir metin olduğundan, Sübkî'nin ifadeleri oldukça veciz bir üslupla kaleme alınmıştır. Bu sebeple, konunun daha sağlıklı anlaşılabilmesi için birçok yerde Mahallî'nin açıklamalarına başvurulmuştur. Ancak bu durum, Sübkî'nin görüşlerinin geri plana itilmesi anlamına gelmemekte, bilakis onun ifadelerinde bulunan anlamların daha ayrıntılı bir şekilde ortaya konulmasını amaçlamaktadır.

1. Kıyasın Rükünleri

Rükün lügatta, bir şeyin kendisine dayandığı şey⁹, ıstılahta ise bir şeyin mahiyetine dâhil olan unsurdur.¹⁰ Rükünün şarttan ayrıldığı nokta, ikisi de bir şeyin kendisine dayandığı unsur

⁵ Mahallî, Ebû Abdullah Celalaeddin Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Ensârî el. *el-Bedrü't-tâli' fi halli Cem'i'l-cevâmi* ' thk. Abdumelik Abdurrahman es-Sa'di el-İrâkî (Beyrût: Dâru'n-nûr, 1. Basım. 2018) 2/249-250.

⁶ Sübkî, *Cem'u'l-cevâmi* ' fi ilmi usûli'l-fikh, 405.

⁷ Sübkî, *Cem'u'l-cevâmi* ' fi ilmi usûli'l-fikh, 414.

⁸ Örneğin bk. Muhammed Emin Ak, “İsmâil b. Sinân es-Sivâsî ve Ferâidu Mülteka'l-Ebhur İsimli Eseri”, *Batman Akademi Dergisi* 9/2 (Aralık 2025), 232.

⁹ İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan el-Ezdi el-Basrî, *Cemheretü'l-luga* (Beyrut : Dâru Sadır, ts.).

¹⁰ Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl es. *Usûlü's-Serahsî*, (Kahire : Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi, 1954), 2/74.

olmakla birlikte rükün o şeye dahildir şart ise ondan hariçtir.¹¹ Dolayısıyla rükün ve şartın her biri bir şeyin varlığına etki sağlamak açısından ortak paydasında birleşmekle birlikte rükün o şeyin mahiyetinin cüz'ü iken şart cüz'ü değildir.

Kıyasın rükünlerinde ihtilaf vardır. Mütakaddim Hânefiler kıyasın tek rüknünün bulunduğunu ve onun da illet olduğunu söylerken¹² usûlcülerin çoğunluğu klasik görüş üzere kıyasın asıl, fer', illet ve aslın hükmü olmak üzere dört rüknünün bulunduğunu ifade ederler.¹³ Görüldüğü üzere usûlcüler fer'in hükmünü rükünler arasında saymamışlardır. Menâhî bunun sebebini şöyle açıklar: “fer'in hükmü kıyasın semeresi olduğu için kıyasa tevakkuf eder. Zira bir şeyin semeresini bilmek o şeyi bilmeye bağlıdır. Kıyasın rüknü olması kıyasın da ona tevakkuf etmesini gerektirir. Zira rükün, bir şeyin kendisine bağlı olduğu unsurdur. Bu da devri¹⁴ gerektirir.¹⁵ Yalnız Sübkî *el-İbhâc*'da bu izahın Amidî'ye ait olduğunu belirttikten sonra “*bu durumda kıyasa tevakkuf eden fer'in hükmü değil, o hükmün bilinmesidir. Artık devr tahakkuk etmez. Fer'in hükmünün kıyasın rükünleri arasında zikredilmemesi ise iddia edildiği gibi devrin tahakkuk etmesi değil, fer'in hükmünün müstakil bir hüküm olmayıp aslın hükmüne tabi olması sebebiyledir.*”¹⁶ diyerek fer'in hükmünün zikredilmemesi konusunda Âmidî'den farklı bir yaklaşım sergilemiştir.

1.1. Asıl

Asıl lügatte temel, dip, dayanak, soy, şeref manasında kullanılırken usûlcülere göre ise bir şeyin kendisine kurulduğu şey, başkasına ihtiyaç duymayan şey manasında kullanılır.¹⁷ İbnü's-Sübkî aslı, “*kendisine benzetilen hükmün mahalli, delili, mahallin hükmü*” olmak üzere üç farklı şekilde tanımlandığını aktarmıştır.¹⁸ Dağistânî (ö.2009), cumhurun aslı “*hükmün kendisinde sabit olduğu müşebbehun bihin mahalli*”; Mutezile'nin “*kendisine benzetilen hükmün delili*” ve Kâdî Ebü't-Tayyib et-Taberî'nin (ö.450/1058.) ise “*kendisine benzetilen hükmün mahalli'nin hükmü*” şeklinde tanımladığını ifade etmiştir.¹⁹ Amidî²⁰, İsnevî²¹ ve İbnü's-Sübkî *el-İbhâc*'da²² “*kendisine benzetilen hükmün mahalli*” tanımının fukâhanın görüşü, “*kendisine benzetilen hükmün delili*” tanımının kelamcıların çoğunun görüşü, “*kendisine benzetilen hükmün mahalli'nin hükmü*”

¹¹ İbn Kudâme, Ebü Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî. *Ravzatü'n-nâzir ve cünnetü'l-münâzir fî usûli'l-fikh 'alâ mezhebi'l-imam Ahmed b. Hanbel.* (Riyad : Mektebetü'r-Rüşd, 1994), 1/179.

¹² Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 2/174.

¹³ Âmidî, Ebü'l-Hasan Seyfeddin Ali b. Muhammed b. Salim, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm* (Kahire: Matbaatu Muhammed, 1968), 3/189.

¹⁴ Devr/totoloji: Bir şeyin kendisine tevakkuf eden/bağlı olan şeye tevakkuf etmesidir.

¹⁵ Munîre Ali Salih Âlu Menâhî, “Medhalun ile'l-kıyâsi'l-usûli ta'rifuhu, hucciyyetuhu, erkânuhu ve şurûtuhu, aksâmuhu”, *Mektebetü'ayni'l-câmi'a* 11/73 (2016), 334.

¹⁶ Sübkî, Ebü Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkafi es. *el-İbhâc fî şerhi'l-Minhâc : şerh 'alâ Minhâci'l-vüsûl ilâ ilmi'l-usûl li'l-Kâdî el-Beyzâvî.* (Dubai : Dârü'l-Buhûs li'd-Dirâsati'l-İslâmiyye ve İhyâi't-Türâs, 2004), 3/33.

¹⁷ Zebîdî, Ebü'l-Feyz el-Murtazâ Muhammed b. Muhammed b. Muhammed, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs.*

¹⁸ Sübkî, *Cem'u'l-cevâmi' fî ilmi usûli'l-fikh*, 400.

¹⁹ Mahallî, *el-Bedrü't-tâli' fî halli Cem'i'l-cevâmi'*, 2/176.

²⁰ Âmidî, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, 3/171.

²¹ İsnevî, Ebü Muhammed Cemaleddin Abdürrahim b. Hasan, *Nihayetü's-sûl fî şerhi Minhâci'l-vüsûl.* (Beyrut : Âlemü'l-Kütüb, ts.), 3/38.

²² Sübkî, *el-İbhâc*. 3/41.

tanımının ise kelamcılarının bir kısmının görüşü olduğunu belirtmişlerdir. el-Attar (ö. 1250/1834) “*Fukahâya göre asıl, hükmün kendisinde sabit olduğu müşebbehun bihin mahalli, mütekellimine göre ise müşebbehun bihin hükmünün delilidir.*” sözleriyle İbnü’s-Sübki’nin tanımındaki birinci ve ikinci kısmın aidiyetine bir izah getirmiştir.²³ Molla Gürânî “*İbnü’s-Sübki’nin zikrettiği her üç tanım ihtimal dairesinde olmakla birlikte fukaha nezdinde makbul olan tanım ilkidir.*” sözleriyle tanımlardan ilkinin fakihlerce benimsendiğine işaret etmiştir.²⁴ Mahallî ise asıl ve fer‘ tanımının “*Aslın bir şeylerin kendisine bina edildiği şey, fer’in bir şeyin üstüne bina edilen şey.*” olması hakikatiyle bağlantılı olduğunu ifade etmiştir.²⁵

İbnü’s-Sübki’nin *el-İbhac*’ta ki, “*Buğday da bulunan tu’m illetinden dolayı ribevî olmasına, aynı illetin kendisinde bulunduğu darı kıyas edilip ribevî olduğuna hükmedilince fukahâya göre asıl buğday, mütekellimine göre ise buğdayın ribevî olduğuna delalet eden nastır.*” sözü bu iki tanımın netleştirilmesi açısından önem arz etmektedir.²⁶ Yalnız el-İrâkî (ö. 826/1423) aslın tarifine yönelik bu tartışmaların lafzi olduğunu ifade etmiştir.²⁷

1.2. Aslın Hükmü

İbnü’s-Sübki, kıyasın sıhhati bağlamında aslın hükmüne ilişkin birtakım şartlar ileri sürmektedir. Bu şartlar, hükmün fer‘e sahih bir şekilde intikalini temin eden temel esaslar olarak değerlendirilmiş olup müellif tarafından şu yedi başlık altında ele alınmıştır:

1. Şâfiilerce ihtilafli olan “*aslın başka bir aslın fer’i olma*” meselesinde Amidî gibi²⁸ caiz olmadığını ifade edenlerin görüşlerini referans alarak, birinci şart olarak “*kıyas dışında başka bir şeyle sabit olması*” şartını zikretmiştir.²⁹ Mahallî bu şartı “*aslın hükmünün başka bir kıyasla sabit olması durumunda ya iki kıyasın ‘illetleri aynıdır. O zamanda ikinci kıyasa gerek kalmaz. Bilakis ikinci meseledeki fer’i, birinci kıyasın aslına hamlederek kıyas işlemi daha kısa bir yolla gerçekleştirmiş oluruz. Veya iki kıyasın ‘illetleri farklıdır. O zaman da bu kıyas doğru olmaz. Zira asıl ve fer’in ‘illet birlikteliği olmadığı yerde kıyas sahih olmaz*” sözleriyle iki ihtimal üzerinden değerlendirerek gerekçelendirmiştir.³⁰

2. Aslın kat’ilik bildiren ta‘abbudî bir mesele olmamasıdır.³¹ Mahallî “*Zira katî meselelere ancak itikat meseleleri gibi kesinlik bildiren şeyler kıyas edilir*” demiştir.³²

²³ Hasan Attâr, *Hâşiyetü'l-Attâr 'alâ Cem'i'l-cevâmi*. (Beyrut : Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 2/253. Sübkî de *el-ibhâc* ta “Mütekellimine göre asıl, aslın hükmüne delalet eden nastır.” demiştir. bk. Sübkî, *el-İbhâc fî şerhi'l-Minhâc*, 3/33

²⁴ Molla Gürânî, Ahmed b. İsmail b. Osman el. *ed-Dürerü'l-levâmi' fi şerhi Cemi'l-cevâmi'*, ts., 462.

²⁵ Mahallî, Ebu Abdullah Celaleddin Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Ensârî, *el-Bedru't-tâli' Şerhu Cemi'l-cevâmi'*, thk. Abdulmelik Abdurrahman es-Sâ'dî el-İrâkî (Beyrut: Daru'n-Nûr, 2018), 2/254.

²⁶ Sübkî, *el-İbhâc fî şerhi'l-Minhâc*, 3/33.

²⁷ İbnü'l-İrâkî, Ebû Zür'a Velîyüddin Ahmed b. Abdürrahim. *el-Gaysü'l-hâmi' şerhu Cem'i'l-cevâmi'* (Kahire : el-Fârukü'l-Hâdise, 2003), 522.

²⁸ Âmidî, *el-İhkâm*, 3/194-195.

²⁹ Sübkî, *Cem'u'l-cevâmi' fi ilmi usûli'l-fikh*, 400.

³⁰ Mahallî, *el-Bedrü't-tâli'*, 2/256.

³¹ Sübkî, *Cem'u'l-cevâmi' fi ilmi usûli'l-fikh*, 401.

³² Mahallî, *el-Bedrü't-tâli'*, 2/256.

3. Makîs ve makîsun aleyh arasında münasebet gerekli olduğundan fer'in şerî bir hüküm olması durumunda, aslın da şerî bir hüküm olması gerekir.³³

4. Aslın başka bir aslın ferî olmamasıdır.³⁴ Mahallî bunu birinci şartta zikrettiği “Zira iki kıyasın gerekçesi aynıysa ikinci kıyasa gerek kalmaz, farklıysa ikinci kıyas fasit olur.” argümanı ile gerekçelendirmiştir.³⁵

5. Aslın hükmü, genel kıyas yöntemine zıt bir şekilde sabit olmamalıdır.³⁶ Mahallî bunu “Zira bu şekilde sabit olan hükümlerde geçicilik (te'addi) bulunmadığından sabit olan hüküm bulunduğu yere has olur. Bu husus ise kıyasa engel bir durumdur.” şeklinde gerekçelendirmiştir.³⁷

6. Aslın hükmünün delili, fer'in hükmünü de kapsamamalıdır. Molla Gürânî bu hususu “Zira bu durumda birisinin asıl, diğerinin fer' olmasını gerektiren bir meziyyet bulunmadığından aslın asıllığının iddia edilmesi doğru olmaz.” sözleriyle gerekçelendirmiştir.³⁸

7. Aslın hükmünün ittifakî olması gerekir.³⁹ Mahallî bunu “zira ittifakî olmaması durumunda kendisine itiraz zikredilir ve isbat edilmeye çalışılır. O zamanda konu dağılır ve asıl maksat dikkatten kaçırılmış olur” şeklinde gerekçelendirmiştir.⁴⁰

1.3. Fer'

İbnü's-Sübkî'ye göre kıyasın üçüncü rüknü fer'dir.⁴¹ İbnü's-Sübkî fer' için iki tanım zikretmiştir. Bunlardan birincisi *hükümün mahalli (el-mahallu'l-müşebbeh)* olması, ikincisi ise *hükümün kendisi (Hükümü'l-mahal)* olmasıdır. Asıl için zikrettiği tanımlardan birisi olan “*hükümün delili olması*” ihtimali ise fer'in tanımı sadedinde söz konusu değildir. Davut Eşit, Molla Gürânî'nin de fer 'in hükümün deliline (kıyasa) haml edilmesinin caiz olmadığını belirtmiştir. *el-Attâr* bunu “*hükümün delili kıyas olduğu için, fer' delilin hükmüdür denilecek olsa kelamın takdiri 'fer' kıyasın delilidir' olur. Bu da bir şeyin kendisine rükün olması gibi yanlış bir sonucu gerektirir*” şeklinde gerekçelendirmiştir.⁴²

İbnü's-Sübkî'nin fer' için zikrettiği şartları özet bir şekilde aktarmak istiyoruz.

1. Muteahhir usûlcüler arasında kıyasın şartlarına ilişkin tartışmalarda, fer' ile asl arasındaki illet ilişkisi özel bir önem arz etmektedir. Bu bağlamda İbnü'l-Hâcib, söz konusu şartı “*fer'in asılla illette eşit olması*” şeklinde ifade ederken; Râzî (ö. 606/1210) bunu daha tafsilli bir biçimde “*illetin asıldaki illetten mahiyet, ziyade ve noksan*

³³ Sübkî, *Cem'u'l-cevâmi' fi ilmi usûli'l-fikh*, 401.

³⁴ Sübkî, *Cem'u'l-cevâmi' fi ilmi usûli'l-fikh*, 401.

³⁵ Mahallî, *el-Bedrü't-tâli*, 2/258.

³⁶ Sübkî, *Cem'u'l-cevâmi' fi ilmi usûli'l-fikh*, 401.

³⁷ Mahallî, *el-Bedrü't-tâli*, 2/258.

³⁸ Molla Gürânî, *ed-Dürerü'l-levâmi' fi Şerhi Cemi'l-cevâmi'*, 464.

³⁹ Sübkî, *Cem'u'l-cevâmi' fi ilmi usûli'l-fikh*, 401.

⁴⁰ Mahallî, *el-Bedrü't-tâli*, 2/262.

⁴¹ Sübkî, *Cem'u'l-cevâmi' fi ilmi usûli'l-fikh*, 402.

⁴² Attâr, *Haşiyetü'l-Attâr*, 2/265.

noktasında farklılık göstermeden fer‘de bulunmasıdır”⁴³ şeklinde formüle etmiştir. Buna karşılık İbnü’s-Sübki, aynı şartı “asıldan itibar edilen illetin eksiksiz bir şekilde fer‘de bulunması” ifadesiyle yeniden yorumlamıştır.⁴⁴ Bu farklı ifade tarzlarının arka planına ilişkin olarak Mahallî, “İbnu’l-Hacib’in ifadesi fer‘ide illetin asıldan fazla olması durumunun kıyasa zarar vereceğini akla getirdiği için İbnü’s-Sübki İbnu’l-Hacib’in tabirini terketmiştir” demiştir.⁴⁵ Buna mukabil Molla Gürânî, fer‘de illetin asıldan daha fazla bulunmasının zaten kıyas kapsamında değil, mefhûmu’l-muvâfaka çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini ifade ederek, böyle bir durumun kıyasa zarar vereceği yönündeki endişenin isabetli olmadığını savunmakta ve Mahallî’nin yorumuna itiraz etmektedir.⁴⁶

2. İbnü’s-Sübki “fer‘in hükmünün zıddına delalet eden katî bir delilin ve çoğunluğa göre haber-i vâhidin bulunmamasını” ikinci şart olarak zikretmiştir.⁴⁷ Mahallî, katî delilin bulunmamasını “bu haldeki kıyasın güçsüzleşmesiyle”, haber-i vâhidin bulunmamasını ise “haberi vâhidin kıyasa mukaddem olmasıyla” gerekçelendirmiştir.⁴⁸

3. İbnü’s-Sübki’ye göre fer‘ için gerekli olan şartlardan bir tanesi de ayn ve cinsin kastedildiği yerde fer‘in asla, fer‘in hükmünün aslın hükmüne denk olmasıdır.⁴⁹

Daha sonra İbnü’s-Sübki bazı usûlcülerin fer‘in hükmünün genel olarak nas ile sabit olması ve fer‘e uygun bir nas ve icma‘ın bulunmaması şeklinde şart koştuğunu maddelerin şart olmadığını ifade ederek fer‘ konusunu sonlandırmıştır.⁵⁰

1.4. İlet

İbnü’s-Sübki illete yönelik dört farklı tanım zikretmiştir. Bu tanımlar şunlardır:

1. İletin mu‘arrif manasında olmasıdır. Beyzâvî⁵¹, Râzî⁵² ve Şîrâzî’nin⁵³ tercihi de bu şekildedir. Örneğin; “sarhoş edici olmak illettir” sözü, “haram olduğunu bildirir (muarrif)” demektir. İbnü’s-Sübki’nin bu görüşü hak ehlinin görüşü olarak vasıflamasından⁵⁴ bu görüşe katıldığı anlaşılmaktadır. Hanefîler aslın hükmünün nas ile sabit olduğunu iddia ederken Şâfiîler kıyasın meydana gelme şartı olan geçişlilik

⁴³ Râzî, Fahreddîn Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyn er. *el-Mahsûl fi ilmi usûli’l-fikh*. thk. Şuayb Arnavût (Müessesetü’r-Risâle Nâşirûn, 1979), 2/377.

⁴⁴ Sübki, *Cem‘u’l-cevâmi‘ fi ilmi usûli’l-fikh*, 402.

⁴⁵ Mahallî, *el-Bedrü’t-tâli‘*, 2/265-266.

⁴⁶ Molla Gürânî, *ed-Dürerü’l-levâmi‘ fi Şerhi Cemi’l-cevâmi‘*, 465.

⁴⁷ Sübki, *Cem‘u’l-cevâmi‘ fi ilmi usûli’l-fikh*, 403.

⁴⁸ Mahallî, *el-Bedrü’t-tâli‘*, 2/268.

⁴⁹ Sübki, *Cem‘u’l-cevâmi‘ fi ilmi usûli’l-fikh*, 403.

⁵⁰ Sübki, *Cem‘u’l-cevâmi‘ fi ilmi usûli’l-fikh*, 403.

⁵¹ Beyzâvî, Ebû Said Nâsirüddîn Abdullah b. Ömer b. Muhammed el- Ebû Said Nâsirüddîn. *el-Minhâcü’l-vüşûl ilâ ‘ilmi’l-uşûl*, thk. Mustafa Dîb el-Buga (Dîmaşk: Dârü’l-Mustafâ, ts.), 668.

⁵² Râzî, *el-Mahsûl fi ilmi usûli’l-fikh*, 1/179.

⁵³ Şîrâzî, Ebû İshâk İbrâhîm b. ‘Alî eş, *el-Luma‘ fi uşûli’l-fikh* (b.y.: y.y., 1424/2003), 105.

⁵⁴ Sübki, *Cem‘u’l-cevâmi‘ fi ilmi usûli’l-fikh*, 404.

(ta'diye) şartının illet ile oluşmasından dolayı aslın hükmünün 'illet ile sabit olduğunu savunmuşlardır.⁵⁵

2. İletin Allah'ın ca'li olmadan bizatihi müessir olmasıdır.⁵⁶ Akîle Hüseyin bunun "hüsün ve kubuh meselesini aklî kabul eden mutezilenin görüşü" olduğunu ifade etmiştir.⁵⁷ Bu izahtan mezkûr tanımın itikâdî menşeli olduğu anlaşılmaktadır.

3. İletin Allah'ın yapmasıyla/izniyle (ca'l) etki sağlayan şey (müessir) olduğu görüşüdür. İbnü's-Sübkî bunun Gazzâlî'nin(ö. 505/1111) görüşü olduğunu ifade etmiştir. Attâr 'illetin sebebi âdî olduğuna vurgu yapıp "*İlet bulununca hükümde bulunur. Zira ikisi arasında bir bağlantı vardır.*" sözleriyle bu görüşü yorumlamıştır.⁵⁸

4. İletin hükme sevk eden (*bâ'is*) olduğu görüşüdür. Bu görüş Amidî'nin görüşüdür.⁵⁹ İbnü's-Sübkî "*hiçbir şey Allah'ı (cc) bir şeye sevk etmez*" diyerek Amidî'nin bu görüşüne itiraz etmiştir.⁶⁰ Attâr da Eş'arîler'in "*Allah'ın fillerinde amaç (ğaraz) aranmaz.*" ilkesi illetin Amidî'nin tanımladığı gibi tanımlanmasına engel olduğuna dikkat çekmiştir.⁶¹

2. İbnü's-Sübkî'ye Göre Kıyasın Kısımları

İbnü's-Sübkî, illetin katîliği ve zannîliği ve kuvveti açısından, illetin fer'deki kuvveti ve mürekkebe olması gibi farklı açılardan kıyası farklı taksimlere tabi tutmuştur. Farklı kriterlere göre yapılan kıyas kısımları şunlardır:

2.1. İlette Kat'îlik-Zannîlik Bakımından Kıyasın Kısımları

İlet'in kat'îliği ve zannîliği açısından kıyas üç kısma ayrılmıştır. Şöyle ki kat'î illetin *kıyasü'l-evlâ ve kıyasü'l-müsâvî* olarak iki, zannî illetin ise *kıyasü'l-ednâ* olmak üzere bir kısmı vardır. Mahallî illetin kat'î oluşunu "*asılta illetin falanca şey olduğu ve fer'deki varlığının kesinleştirilmesi*" şeklinde tanımlayarak iskâr örneğini vermiştir.⁶² Zira bu illet, asıl olan hamrda ve fer' olan alkollü diğer içeceklerde kesin bir şekilde mevcuttur. Bu üç kısmın tarifi şu şekildedir.

1. *Kıyasü'l-evlâ*: İletin fer'deki varlığının asıldaki varlığından daha kuvvetli olmasıdır. Irâkî buna örnek olarak "onlardan (anne-baba) biri veya ikisi senin yanında yaşlanırsa onlara öf bile demel!" ayetini⁶³ zikreder.⁶⁴ Şöyle ki; anne, babaya öf demenin yasaklanmasının illeti onları incitmektir (îzâ). Bu eziyet, vurmakta daha kuvvetli olduğundan incitme noktasında öf demekle

⁵⁵ Mahallî, *el-Bedrü't-tâli*, 2/273.

⁵⁶ Sübkî, *Cem'u'l-cevâmi' fi ilmi usûli'l-fikh*, 404-405.

⁵⁷ Sübkî, *Cem'u'l-cevâmi' fi ilmi usûli'l-fikh*, 405.

⁵⁸ Attâr, *Haşiyetü'l-Attâr*, 2/274.

⁵⁹ Amidî, *el-İhkâm fi usuli'l-ahkâm*, 3/180.

⁶⁰ Sübkî, *Ref'u'l-Hâcib 'an Muhtaşari İbni'l-Hâcib*, thk. Ali Muhammed Mu'avvağ - Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd (Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1419/1999), 4/177.

⁶¹ Attâr, *Haşiyetü'l-Attâr*, 2/274.

⁶² Mahallî, *el-Bedrü't-tâli*, 2/ 266.

⁶³ el-İsra: 17/3.

⁶⁴ İbnü'l-İrâkî, *el-Gaysü'l-hâmi' şerhu Cem'i'l-cevâmi'*, 529.

ortak olan vurma eylemi ona kıyas edilir ve yasak kabul edilir. İncitmek (cami'/illet'), fer' olan vurma eyleminde daha kuvvetli olduğundan bu kıyasa evla kıyas denilir.

2. *Kıyasü'l-müsâvî*: İletin fer'deki varlığının asıldaki varlığına denk olmasıdır. Mahallî buna örnek olarak “yetimlerin mallarını haksız olarak yiyenler şüphesiz karınlarına ancak ateş dolduruyorlar...” ayetini⁶⁵ zikretmiştir.⁶⁶ Zira bu ayette yetimin malının yenilmesini yasaklayan tehdidin nedeni, yetimin malının telef edilmesidir. Yetimin malının yakılması da aynı nedeni (telef etme) içerdiği için aynı şekilde yasak kabul edilir. İlet olan yetimin malının telef edilmesi, asıl olan yetimin malının yenilmesi ve fer' olan yetimin malının yakılmasında eşit miktarda bulunduğundan bu kıyasa eşit ve denk manasında kıyasü'l-müsâvî denilir.

3. *Kıyasü'l-ednâ*: İletin asıldaki varlığının zannî olmasıdır. İbnü's-Sübkî buna örnek olarak elmanın *ribevî* olan buğdaya kıyas edilip *ribevî* olduğu hükmünün verilmesini zikretmiştir.⁶⁷ Mahallî, “*buğdayın illeti ihtilaflıdır; zira Şâfîlere göre illet tu'm (yiyecek maddesi olmak), Malikilere göre kût (besin), Hanefiler de ise keyl (ölçek) olmaktır. Elmada ise sadece tu'm özelliği olduğundan elmanın ribevî oluşu, buğdayın ribevî oluşundan düşüktür.*” sözleriyle meseleyi izah etmiştir.⁶⁸ Irâkî ise “*elmanın buğdaya kıyas edilebilmesi için buğdayın illetinin tu'm olması gerekir ki bu kesin değildir, bilakis bir görüşe göredir. Halbuki kıyasın gerçekleşebilmesi için ise buğdayın illetinin kesin surette tu'm olması gerekir. Aslın illetinin tu'm olması kesin olmayıp zannî (ihtimallerden birisi) olduğundan bu kıyasa düşük kıyas manasında ednâ kıyas denilir.*” sözleriyle *edven* kıyas olarak isimlendirilmesinin gerekçesini detaylı bir şekilde açıklamıştır.⁶⁹

Bu kıyasın *ednâ/edven* olarak isimlendirilmesine Irâkî “*edven kıyas, asılda illet bulunmayan kıyas değil, asılda bulunan illetin zannî olmasıdır*” diyerek,⁷⁰ Molla Gürânî ise “*edven olma nedeni, asılda illet olmaya elverişli başka vasıfların bulunmasıdır*” sözüyle işaret etmişlerdir.⁷¹

2.2. Kuvveti Bakımından Kıyasın Kısımları

İbnü's-Sübkî kuvvet açısından kıyası iki kısma ayırmaktadır:

1. *Kıyasü'l-celî*: asıl ve fer' arasında farkın bulunmadığı veya zayıf bir ihtimalin bulunduğu durumdur.

Mahallî, asıl ile fer' arasında fark olmayana, Buhari'de zikredilen⁷² erkek bir kölede ortaklığı bulunan iki ortaktan zengin olanın payını azat etmesiyle diğer ortağın payının da azat

⁶⁵ en-Nisa: 4/10.

⁶⁶ Mahallî, *el-Bedrü't-tâli*, 2/266.

⁶⁷ Sübkî, *Cem'u'l-cevâmi' fi ilmi usûli'l-fikh*, 402.

⁶⁸ Mahallî, *el-Bedrü't-tâli*, 2/266.

⁶⁹ İbnü'l-İrâkî, *el-Gaysü'l-hâmi' şerhu Cem'i'l-cevâmi'*, 528-529.

⁷⁰ İbnü'l-İrâkî, *el-Gaysü'l-hâmi' şerhu Cem'i'l-cevâmi'*, 529.

⁷¹ Molla Gürânî, *ed-Dürerü'l-levâmi' fi şerhi Cemi'l-cevâmi'*, 468.

⁷² Bahsi geçen hadis Sahîhu'l-Buhârî'de zikredilen şu hadistir: “*Kim, kendisi ile bir başkası arasında (ortak) olan bir köledeki kendine mahsus bir hisseyi azat ederse, köleye onun malından adilane bir kıymet biçilir, ne eksik nede fazla. Sonra, onun malından (ortaklara hisseleri verilerek) köle azat edilir.*” bk. Buhârî, “şirket”, 5.

edilip bedelinin ilk azat edene tazmin edilmesini örnek olarak zikretmiştir.⁷³ Şöyle ki; hadiste bu hüküm her ne kadar erkek köle için zikredilmiş olsa da, kadın köle de bu hükümde onunla eşittir.

Farkın zayıf kabul edilmesine dair örneği Mahallî, Ebû Dâvud'un rivayet ettiği hadiste geçen "körlüğü açıkça belli olan hayvanın kurbanda caiz olmaması" hükmünden hareketle açıklar.⁷⁴ Buna göre, aynı şekilde şaşılığı belirgin olan bir hayvanın da kurbanda caiz olmaması kıyas yoluyla ileri sürülebilir. Bu örneği izah eden Attâr ise iki durum arasındaki farkın neden zayıf sayıldığını daha somut hale getirir: Şaşı hayvanın gözü bulunduğu için genellikle kendi hâline bırakıldığı, buna karşılık kör hayvanın eksikliği dikkate alınarak daha iyi otlaklara götürüldüğü ifade edilir. Bu durum, iki hayvan arasında pratik bir farklılık bulunduğunu göstermektedir.⁷⁵ Ancak burada belirleyici olan husus, kurbanda caiz olmamanın illetidir. Bu illet, hayvanın beden bütünlüğünü zedeleyen bir kusurun bulunmasıdır. Hem körlük hem de şaşılık bu kapsama girdiğinden, aralarındaki söz konusu pratik fark hükmü etkileyecek güçte değildir. Bu sebeple bu fark "zayıf fark" olarak değerlendirilir ve kıyasa engel teşkil etmez.

1. *Kıyasü'l-hafî*: Asıl ve fer' arasındaki farkın kuvvetli olduğu kıyastır.⁷⁶ Mahallî buna zannî olarak öldürme vasfının bulunduğu sert bir cisimle (musakkel) öldürmeyi, kısasın gerekli olduğu (vücûb) kesin olarak öldürmenin kendisinde bulunduğu keskin bir cisimle (muhadded) öldürmeye yapılan kıyas örneğini zikrettikten sonra, "Zira kısasın gerekliliği noktasında keskin cismin özel olarak itibar edilmiş olması kuvvetli bir ihtimaldir. Zaten bu sebeple Ebû Hanîfe sert bir cisimle öldürmekte kısasın gerekli olmadığını savunmuştur." sözleriyle konuyu detaylandırmıştır.⁷⁷

2.3. İletin Fer'deki Kuvvetine Nazaran Kıyasın Kısımları

İbnü's-Sübkî'nin, illetin fer'deki kuvvetine nazaran kıyası dört kısma taksim ettiği anlaşılmaktadır.⁷⁸

1. *Kıyasü'l-illet*: İletin kıyasta açıkça zikredilmesidir.⁷⁹ Mahallî buna örnek olarak, usülcülerin "*iskâr illetinden ötürü nebiz de hamr gibi haramdır*" sözünü zikretmiştir.⁸⁰ Zira bu örnekte haram olmanın sebebi olan iskar (sarhoş edici olma) açık bir şekilde zikredilmiştir.

2. *Kıyasü'd-delâle*: İletin lâzımının, eserinin veya hükmünün zikredilmesi olarak üç kısımdır.⁸¹ Bu üç kısım şu şekildedir.

⁷³ Mahallî, *el-Bedrü't-tâli*, 2/380.

⁷⁴ Mahallî, *el-Bedrü't-tâli*, 2/380. Bahsi geçen hadis Ebû Dâvud da zikredilen şu hadistir: "*Şu dört hayvan kurban için kafî olmaz; körlüğü apaçık ortada olan kör (avra), hastalığı apaçık ortada olan hasta (marîde), topallığı apaçık ortada olan topal (arcâ), kemiğinde ilik kalmayacak derecede zayıf (acfâ) hayvan.*" Bkz: Ebû Dâvud, "Dahaya", 4.

⁷⁵ Attâr, *Haşiyetü'l-Attâr*, 2/380.

⁷⁶ Sübkî, *Cem'u'l-cevâmi' fi ilmi usûli'l-fikh*, 442.

⁷⁷ Mahallî, *el-Bedrü't-tâli*, 2/380.

⁷⁸ Gerçi Sübkî üç kısım zikretmiş, dördüncü kısım olan *Kıyasü'ş-şebeh*'i burada zikretmemiş, *Mesâlik'ul-İllet* babında *illet* tespit yöntemi olarak zikretmiştir. Biz bu kısmı da Dimyâtî den nakille zikredeceğiz.

⁷⁹ Sübkî, *Cem'u'l-cevâmi' fi ilmi usûli'l-fikh*, 443.

⁸⁰ Mahallî, *el-Bedrü't-tâli*, 2/381.

⁸¹ Sübkî, *Cem'u'l-cevâmi' fi ilmi usûli'l-fikh*, 443.

- a.) Mahallî, illetin lâzımının (ayrılmaz özelliğinin) zikredilmesine örnek olarak usulcülerin “*Nebiz, güçlü (yoğun) koku illetinden dolayı hamr gibi haramdır*” sözünü zikretmiştir.⁸² Zira yoğun koku, içkinin ayrılmaz özelliğidir.
- b.) Mahallî, illetin bizzat kendisi yerine onun eserinin (neticesinin) zikredilmesine, usûlcüler tarafından sıkça verilen şu örneği kaydetmektedir:⁸³ Sert bir cisimle (müsakkal) gerçekleştirilen öldürme fiilinde öldürme sonucu zannî olarak meydana gelirken, keskin bir aletle (muhadded) gerçekleştirilen öldürmede bu sonuç kesin olarak gerçekleşmektedir. Bununla birlikte, her iki durumda da fiil, kasıt ve düşmanlık saikiyle işlenen öldürmenin doğurduğu sonuç olan günah bakımından eşit kabul edilmektedir. Bu eşitlik sebebiyle her iki fiilin de kisası gerektirdiği ifade edilmektedir. Bu örnekte hükmün dayandırıldığı illet, öldürme fiilinin bizzat kendisi değil, bu fiilin doğurduğu sonuç, yani günah olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla söz konusu yaklaşım, illetin doğrudan kendisi yerine onun eserinin esas alınabileceğini göstermesi bakımından usûl literatüründe dikkat çekici bir örnek teşkil etmektedir.
- c.) Mahallî, illetin bizzat kendisi yerine onun hükmünün zikredilmesine usûlcüler tarafından aktarılan; bir topluluğun kasıt olmaksızın bir kişiyi öldürmesi durumunda diyetin vacip olması hükmünde ortak bir illetin (câmi‘) bulunduğu kabul edilerek, bir kişinin elini müştereken kesen bir topluluğun durumunun, bir kişiyi müştereken öldüren topluluğun durumuna kıyas edilmesi örneğini zikretmiştir.⁸⁴ Bu örnekte müşebbeh, bir topluluğun bir kimsenin elini kesme fiilinde (kat‘) ortak hareket etmesi; müşebbehün bih ise aynı topluluğun bir kimseyi öldürmede (katl) ortak olmasıdır. Katl fiiline ilişkin olarak şu iki hüküm açıktır: Fiil kasten işlendiğinde kisas, hataen işlendiğinde ise diyet gerekir. Buna karşılık kat‘ fiilinde, hataen gerçekleştirildiğinde diyetin gerektiği bilinirken, kasten işlenmesi durumunda hangi hükmün uygulanacağı (kisas mı yoksa diyet mi) açık değildir ve bu hususta belirleyici bir nas da bulunmamaktadır. İşte bu noktada kıyas devreye girmekte ve kat‘ fiili, hata halinde katl ile aynı hükmü (diyetin vücubunu) paylaşması sebebiyle, kast halinde de aynı hükme tâbi kılınmaktadır. Diğer bir ifadeyle, hata durumunda iki fiil arasında kurulan hüküm birliği, kast durumuna da teşmil edilmektedir. Bu çerçevede yapılan kıyasta dikkat çeken husus, illetin doğrudan kendisinin değil, onun hükmünün (yani diyetin vücubiyetinin) esas alınmasıdır. Dolayısıyla bu örnek, illetin hükmünün zikredilmesi suretiyle kıyas kurulabileceğini göstermesi bakımından usûl literatüründe önemli bir yer tutmaktadır.⁸⁵

3. *el-Kıyas fî mane'l-asl: İbnü's-Sübkî* bunu “*Asıl ve fer'i arada bir fark olmaksızın birleştirmek.*” şeklinde tanımlamıştır.⁸⁶ Mahallî, usulcülerin buna bir kaba yapılan küçük abdestin durgun suya boşaltılmasının, direkt olarak durgun suya küçük abdest yapılmasına kıyas edilmesi” misallerini verdiklerini beyan etmiştir.⁸⁷ Zira fer' (kaba yapılan küçük abdestin durgun suya boşaltılması) asıl (direkt olarak durgun suya küçük abdest yapılması) ile hükümde denktir. Bu

⁸² Mahallî, *el-Bedrü't-tâli*, 2/381.

⁸³ Mahallî, *el-Bedrü't-tâli*, 2/381.

⁸⁴ Mahallî, *el-Bedrü't-tâli*, 2/381.

⁸⁵ Attâr, *Haşiyetü'l-Attâr*, c. 2: 381.

⁸⁶ Sübkî, *Cem'u'l-cevâmi' fi ilmi usûli'l-fikh*, 443.

⁸⁷ Mahallî, *el-Bedrü't-tâli*, c. 2: 382.

hüküm, Müslim'in rivayet ettiği “Hz. Peygamber durgun suya küçük abdest yapılmasını yasakladı”⁸⁸ hadisinden anlaşılan suyun necis olup kirlenmesidir. Zira bir kaba yapılan küçük abdestin durgun suya boşaltılması, direkt olarak durgun suya küçük abdest yapılması gibi suyu kirletip necis eder.⁸⁹

4. *Kıyasü’ş-şebih*: İbnü’s-Sübki bunu illetin fer’deki kuvvetine nazaran yaptığı taksimde zikretmeyip *Mesâlikü’l-İlle* babında illeti tespit yöntemlerinden birisi olarak zikretmiştir. Ancak konuyla alakalı olmasından ötürü biz Abdülmü’min b. Halef ed-Dimyâti’nin (ö. 705/1306) *Varakât* şerhinden nakille bu kısımda zikredeceğiz. Dimyâti buna “Bir açıdan mala, diğer açıdan hür kişiye benzerliği bulunan kölenin öldürülmesi durumunda kıymetinin ödenmesinin gerekliliği hükmünde olduğu gibi, iki asıl arasında gidip gelen bir fer’in, onlardan hüküm ve sıfatta kendisine en çok benzediği asla ilhak edilmesi” örneğini zikretmiştir.⁹⁰ Zira köle, alınıp satılmak, kiraya verilmek ve ödünç verilebilmek gibi hükümlerde ve kıymetinin azlığı-çokluğu gibi sıfatlarda hür insandan çok eşyaya benzer. O nedenle eşya gibi alınıp satılabilir, kiralanabilir ve ödünç verilebilir.

2.4. Mürekkeb Olması Bakımından Kıyasın Kısımları

İbnü’s-Sübki mürekkeb olması açısından ise kıyası iki kısma ayırmıştır.

1. *Mürekkebu’l-asl*: Aslın hükmünün iki farklı illet yoluyla hasımlar tarafından uzlaşılmasıdır.⁹¹ Mahallî “buluş çağına ermiş bir kız çocuğunun ziynet takılarını küçük kızın ziynet eşyasına; zekâtın gerekmemesi noktasında kıyas edilmesini” buna misal olarak zikretmiştir. Şöyle ki, Şâfiî ve Hanefiler bu meselede zekâtın gerekmediğinde ittifak halinde olsalar da Şâfiîler, illeti mubah takı olmak ile Hanefiler ise küçük kız çocuğunun malı olması şeklinde ifade etmişlerdir.⁹²

2. *Mürekkebu’l-vasf*: Hasımın aslında varlığını kabul etmediği bir illet üzerinden aslın hükmünün çıkarılmasıdır.⁹³ Mahallî “falancayla evlenirsem (tezevvecu) boş olsun örneğini, evleneceğim falanca (etezevecu) boş olsun örneğine kıyas etmeyi” buna misal olarak zikretmiştir.⁹⁴ “Evlenmek istediğim falanca kadın boştur” hükmünde, kadının boş olmaması durumu Şâfiîler ve Hanefilerce ittifakla kabul edilmiştir. Ancak Şâfiîler, bu hükmün malik olmadan ta’lik yoluyla talakın gerçekleşmesi (illet) üzerinden çıkarılabileceğini belirtirken, Hanefiler açısından aynı illet geçerli sayılmamaktadır. Çünkü Hanefilere göre burada şart ifade eden “إن” harfi zikredilmediği için hüküm gerçekleşmez. Bu örnekten hareketle, iki kıyas türü arasındaki fark şöyle özetlenebilir: *Mürekkebu’l-asl*’da, hasımın öne sürdüğü illetin varlığı kabul edilmekte ve asıl illet üzerinden hüküm çıkarılmaktadır. *Mürekkebu’l-vasf*’ta ise hasımın öne sürdüğü illetin varlığı kabul edilmemekte; buna rağmen asıl hüküm fer’e uygulanmaktadır. Dolayısıyla, *Mürekkebu’l-vasf*, hasımın reddettiği veya tanımadığı bir vasf/illet üzerinden asıl hükmün çıkarılmasıdır ve usûl literatüründe bu yönüyle müstakil bir kıyas biçimi olarak değerlendirilir.

⁸⁸ Müslim, “Tahâret”, 654.

⁸⁹ İbnü’l-İrâki, *el-Gaysü’l-hâmi’ şerhu Cem’i’l-cevâmi’*, 635.

⁹⁰ Dimyâti, Ahmed b Muhammed ed. *Haşiye ‘alâ Şerhi’l-Varakât fi usuli’l-fikhi’l-İmam Celaleddin el-Mahallî*. (Kahire : Mustafa el-Babî el-Halebî, 1342), 111.

⁹¹ Sübki, *Cem’u’l-cevâmi’ fi ilmi usûli’l-fikh*, 401.

⁹² Mahallî, *el-Bedrü’t-tâli’*, 2/262.

⁹³ Sübki, *Cem’u’l-cevâmi’ fi ilmi usûli’l-fikh*, 2/402.

⁹⁴ Mahallî, *el-Bedrü’t-tâli’*, 2/263.

Sonuç

Tâceddin es-Sübkî'nin *Cemu'l-cevâmî'* adlı eserinde yer alan kıyas anlayışı, klasik fıkıh usulü düşüncesinin ulaştığı metodolojik olgunluğu ve teorik yoğunluğu yansıtmaktadır. Sübkî'nin, Şâfiî usul birikimini kelim ve mantık argümanlarıyla harmanlayarak kıyası normatif bir çerçevede temellendirdiği görülmektedir.

Sübkî'ye göre kıyas, salt bir benzetme değil; nasların maksatlarını koruyarak yeni olaylara tatbik edilmesini sağlayan sistemli bir istidlal yöntemidir. Bu bağlamda kıyas, şer'î bilgiye ulaşımında aklın rolünü meşrulaştırmakla birlikte bu rolü nas ve icmâ ile sıkı sınırlar içerisinde tutan bir denge mekanizması işlevi görmektedir. Bu nedenle Sübkî ne rasyonalist bir yaklaşımla akli mutlaklaştırmış ne de literalist bir eğilimle kıyası işlevsizleştirilen anlayışa kapı aralamıştır. Özellikle illet teorisi Sübkî'nin kıyas anlayışının ayırt edici yönlerinden biridir. Sübkî kıyasın geçerliliğini illetin objektif kriterlerle tespit edilmesiyle ilişkilendirerek usulî disiplinin korunmasını hedeflemiştir. Onun, illetin tespit edilmesinde sebr ve taksim yöntemini öne çıkarması kıyasın akli yönünü sitematik ve denetlenebilir bir zemine oturtma çabası olarak görülebilir. Sübkî kıyası meşru ve güvenilir bir içtihat aracı olarak muhafaza etmeye çalışmış, usul düşüncesindeki ihtiyatlı tutumunun bir gereği olarak kıyasın sınırlarına ilişkin vurguları netçe ortaya koymaya çalışmıştır.

Tâceddin es-Sübkî *Cemu'l-cevâmî'* adlı eserinde kıyası, normatif, rasyonel ve disipliner bir içtihat teorisinin temel unsuru olarak yeniden formüle etmiştir. Onun kıyas anlayışı, geç dönem fıkıh usulü literatüründe, akıl-nakil ilişkisini dengeleyen ve şer'î bilginin sürekliliğini temin eden bir yaklaşımı temsil etmektedir.

Kaynakça

- Ak, Muhammed Emin. "İsmâil b. Sinân es-Sivâsî ve Ferâidu Mülteka'l-Ebhur İsimli Eseri". *Batman Akademi Dergisi* 9/2 (Aralık 2025), 221-237. <https://doi.org/10.58657/batmanakademi.1749479>
- Âlu Menâhî, Munire Ali Salih. "Medhalun ile'l-kıyâsî'l-usûlî ta'rifuhu, hucciyetuhu, erkânuhu ve şurûtuhu, aksâmuhu". *Mektebetü Ayni'l Câmia'* 11/73 2016, 305-354.
- Âmidî, Ebü'l-Hasan Seyfeddin Ali b. Muhammed b. Salim. *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*. Kahire: Matbaatu Muhammed, 1968.
- Attâr, Hasan. *Hâşiyetü'l-Attâr 'alâ Cem'i'l-cevâmî'*. Beyrut : Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Beyzâvî, Ebu Said Nasirüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed el. *Minhâcü'l-vüşûl ilâ 'ilmi'l-üşûl*. thk. Mustafa Dib el-Buga. Dimaşk: Dârü'l-Mustafâ, ts.
- Dimyâtî, Ahmed b Muhammed ed-. *Haşiye 'alâ Şerhi'l-Varakât fî usuli'l-fikh'il-İmam Celaleddin el-Mahallî*. Kahire : Mustafa el-Babi el-Halebi, 1342.
- Eşit, Davut. *Molla Gûrânî'nin Kıyâs Anlayışı*. Ankara: Fecr yayınları, 2020.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b el-Hasan el-Ezdî el-Basrî. *Cemheretü'l-luga*. Beyrut : Dâru Sadır, ts.

- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İsmâîl b. 'Ömer ed-Dimeşkî, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. Dimaşk: Dâru Hicr, 1418/1997, 14/186-188.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed. Cemmâîlî Makdisî. *Ravzatü'n-nâzır ve cünnetü'l-münâzır fî usûli'l-fikh 'alâ mezhebi'l-İmam Ahmed b. Hanbel*. Riyad : Mektebetü'r-Rüşd, 1994.
- İbnü'l-İrâki, Ebû Zür'a Veliyüddin Ahmed b. Abdürrahim. *el-Gaysü'l-hâmi' şerhu Cem'i'l-cevâmi'*. Kahire : el-Farukü'l-Hadise, 2003.
- İsnevî, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdürrahim b. el-Hasan. *Nihâyetü's-sûl fî şerhi Minhâci'l-vüsûl*. Beyrut : Âlemü'l-Kütüb, ts.
- Mahallî', Ebu Abdullah Celaledin Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Ensârî. *el-Bedrü't-tâli' Şerhu Cemi'l-cevâmi'*. thk. Abdulmelik Abdurrahman es-Sâ'd'i el- Irâkî. Beyrut: Daru'n-nur, 1. Basım, 2018.
- Mahallî, Ebu Abdullah Celaledin Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Ensârî - Ebül-Fidâ Murtaza Ali b. Muhammed Muhammedi Dağistanî. *el-Bedrü't-tâli' fî halli Cemi'l-cevâmi'*. Beyrut: Risâle, 2008.
- Molla Gürânî, Ahmed b. İsmail b. Osman. Beyrut, Dâru Sâdr. *ed-Dürerü'l-levâmi' fî şerhi Cemi'l-cevâmi'*, ts.
- Râzî, Fahreddîn Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyn. *el-Mahsûl fî ilmi usûli'l-fikh*. thk. Şuayb Arnâvûtî. Beyrut, Müessesetü'r-Risâle Nâşirun, 1979.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl. *Usûlü's-Serahsî*. Kahire : Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 1954.
- Sübkî, Ebû Nasr Tâceddin Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkafî. *Cem'ü'l-cevâmi' fî ilmi usûli'l-fikh*. thk. Akîle Hüseyin. Beyrut: Daru İbn Hazm, 2011.
- Sübkî, Ebû Nasr Tâceddin Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkafî. *el-İbhâc fî şerhi'l-Minhâc : şerh ala Minhâci'l-vüsûl ilâ ilmi'l-usûl li'l-Kâdi el-Beyzâvî*. Dubai : Dârü'l-Buhûs li'd-Dirâsati'l-İslâmiyye ve İhyâi't-Türâs, 2004.
- Sübkî, Ebû Nasr Tâceddin Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkafî. *Ref'u'l-Hâcib 'an Muhtaşari İbni'l-Hâcib*. thk. Alî Muhammed Mu'avvağ - Adil Ahmed Abdulmevcûd. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1419/1999.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Huđayrî, *Husnu'l-muhâdara fî tarîhi Mısr ve'l-Kâhire*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim Mısr: Daru İhyâi'l-kutûbi'l-Arabiyye, 1387/1967, 1/315.
- Şîrâzî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Alî. *el-Luma' fî usûli'l-fikh*. Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye. 1424/2003.
- Zebidî, Ebü'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed b. Muhammed. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. Erişim: 24 Eylül 2023.